

Két híres elnémulás van a klasszikus zene történetében: Rossinié² és Sibeliusé. Rossinié, amely majdnem 40 évig tartott, elegáns, nagyvilági csend volt, és javarészt Párizshoz kötődött, ahol másodmagával kiöltötte a *tournedos Rossini*³ receptjét. Sibeliusé, amely majdnem 30 évig tartott, behatároltabb és öngyötrőbb volt, és míg Rossini – általa *Öregkori vétkes*⁴-nek nevezett darbjait megírva –, visszatért a zenéhez, Sibelius némasága végleges volt, nem komponált többé.

Julian Barnes 7

SIBELIUS¹ CSENDJE

Amikor úgy fél évszázada először találkoztam a zenéjével, hozzáillő északi látképek díszlettek a lemezborítón: havas tájak, fjordok, hatalmas fenyők fekete-fehér fotói. Látványuk beleívódott első ámulatomba; volt bennük valami hűvös, de bódító borongás, melyet a zenében is megtaláltam, és mindez egybecsengett lelkem késő kamaszkori nyugtalanságával. A zene viszont egész életemre velem maradt, és noha általában nem érdekel a zeneszerzők élete, Sibelius-szal kivételt tettem. Csodálom, ahogy egyszerre kópé és elkötelezett a magasztos eszmék iránt. Egyik angliai turnéja után (a műveit vezényelte) például így nyilatkozott: „Rengeteg barátom van itt, és persze – remélem – ellenségem is.” Egy rossz kritikát kapott ifjú kollégát e szavakkal vigasztalt: „Sose feledje: nincs a világon olyan város, ahol kritikusnak szobrot állítottak volna.” És utolsó, némaságban töltött időszakában (91 évet élt) egy napon ezt írta naplójába: „Vidulj fel, küszöbön áll a halál!” Ezért évek óta szerettem volna ellátogatni Sibelius – Helsinkitől 40 km-re északra, tavak, fenyvesek és óriásnyírfák vidékén álló – házához. Számomra mindig kettős jelentése volt alkotás és pusztítás, zene és csend helyszínéeként.

A legtöbb művész házának volt előző és következő lakója. Némelyikben alig érezhető a művész jelenléte, másokban torzult a hely szelleme – gyűjteményes kiállítássá, kutató vagy oktató intézménnyé alakították át őket. A Sibelius-ház ama ritka helyek egyike, ahol semmi nem változott, minden Sibelius ottani életéről, munkásságáról szól. 1903-ban vásárolta meg a Tuusula-tó melletti Järvenpäähoz tartozó egyhektáros területet. Már volt arrafelé egy művészkolónia, de Sibelius legalább annyira izgatta az üres terület, mint a felette elhúzó hatyúk és vadludak.

1904-ben költözött be családjával a még nem teljesen kész házba, melyet felesége keresztnéve után Ainolának (Aino-lak) nevezett el. Itt nevelték fel öt lányukat (egy hatodik csecsemőkorában meghalt). Itt komponálta legjelentősebb műveit, az 1905-ös *Hegedűverseny*-nyel kezdve utolsó öt szimfóniájáig, majd töltött el harminc évet anélkül, hogy egyetlen hangot leírt volna. Amikor 1957-ben véget ért várakozása a „küszöbön álló” halálra, az itteni

földbe temették el. Aino még 12 évet élt, férje kései szimfóniáinak lenyűgöző sorsszerűségét idéző közös sírjuk – melyet egy 2x2 m-es súlyos bronzlap fed – építész vejük, Aulis Blomstedt műve. Az öt lány (már mind benne volt a korban, amikor Aino 97 évesen meghalt) 1972-ben eladta a házat és be-
8 rendezését a finn államnak, mely aztán 1974-ben emlékházként nyitotta meg.

A házat egy építész barátjuk, Lars Sonck tervezte (ingyen) „nemzeti romantikus” stílusban. Lényegében egy masszív kőalapra épült emeletes rönkvilla időjárásálló deszkaburkolattal. A telekre Aino mosókonyhás szaunát tervezett, virág- és zöldségágyásokat, gyümölcsfákat telepített – ez utóbbiak némelyike ma is megvan. A fő lakóhelyiségek vaskos fenyőgerendázatot és tipikusan skandináv, mázas téglával vagy cseréppel burkolt magas kályhát kaptak. Az épület a masszív időtállóság érzetét kelti.

Semmi nem változott (kivéve, hogy Sibelius kéziratái a Nemzeti Levéltárba kerültek), ma is érezhető Sibelius és zenéjének jelenléte. A zeneszerző fehér nyári öltönye ott lóg egy vállfán a dolgozószobában, széles karimájú szalmakalapja és sétatálcája egy asztalkán hever. Aztán ott van a nagy Steinway-zongora, melyet 50. születésnapjára kapott (bár fejben komponált, nem a billentyűknél), és egy polcon a *National Geographic* – neki utolsó – öt évfolyama is. Az orosz tölgyfából készült íróasztalon – melynél házasságkötése, 1892 óta dolgozott – az Aino készítette kottavonalzó látható, mellette egy üres Corona-szivardoboz és egy elegáns, áttetsző keretű Tiffany-fényképtartó Aino portréjával. Középen legnagyobb szimfóniája, a *Negyedik* hasonmás kézírata, kinyitva. Az otthonosság a konyhában is kézzelfogható: a falon egy Heath Robinson-féle almapucoló, melyet egyik amerikai utazásáról hozott. Egy karmos fogókkal és pengékkel ellátott fekete öntöttvas szerkezet, amely egy kar tekerésével meghámozza és felszeleteli az almát, a magházát pedig kimetszi. Ugyanarról az utazásáról egy Tiffany-gyémántot is hozott a feleségének, az almapucoló azonban inkább megragad az emlékezetben.

Körös-körül hírnevének emlékei: a hatalmas babérkoszorútól (már igencsak száraz) – melyet egyik jeles születésnapján kapott – a számos megemlékező ábrázolásig. Ahányszor „Finnország legnagyobb művésze” gipszszoborportrét nyomtak róla, kapott belőle egy tiszteletpéldányt, és a legtöbbjük házána a falaira került. A zseninek azonban együtt kellett élnie a családdal, ami nem volt mindig egyszerű. „Lelkünket megviseli az egymással való folyamatos érintkezés” – írta naplójába. És: „Építék magamnak egy stúdiót – egyet legalábbis. Itt vannak mellettem a gyerekek, és mindent tönkretesz a zajongásuk.” A stúdió azonban sosem épült meg, Sibelius inkább átköltözött az emeletre, és minden hangszeres játékot megtiltott otthonléte idejére. A gyerekeknek, hogy gyakorolni tudjanak, meg kellett várniuk, míg napi sétáját teszi.

A ház célszerű, kényelmes és egyáltalán nem fényűző. A látogató joggal gondolhatná, hogy csak egy nyaraló, melyet Sibelius arra használt, hogy kiszakadjon a nagyvárosból. A legkevésbé sem. Élete túlnyomó részében súlyos adósságai voltak. Kezdetben ifjonti tartozások bohó életvitelével miatt: szerette az italt, néha napokra eltűnt (de mindig megtalálható volt „a pezsgőt és osztrigát kínáló legjobb étteremben”). És noha egész életében alkoholizált, amellet főúri ízlése volt – az említett fehér öltöny Párizsból jött, a cipőit és az ingeit Berlinben csináltatta –, Aino nem ezért tartott csirkéket, alakított ki veteményeskertet, ültetett gyümölcsfákat, és tanította maga a gyerekeiket. Ainola felépítésekor Sibelius hatalmas kölcsönt vett fel, melyet aztán több mint 20 évig nem tudott törleszteni. 9

De hiszen – hüledezhetnénk – világhírű komponista volt! A zenéjét mindenfelé játszották, őt mindenütt ünnepelték. Nem utolsósorban Nagy-Britanniában: „eme sovinizmustól mentes földön” – mondta feltehetően csak a zenére értve. Constant Lambert⁵ egy 1934-es tanulmányában egyenesen „a Beethoven utáni legjelentősebb szimfóniaszerzőnek” nevezte. A Yale Egyetem 1914-ben a doktorává avatta. Hogyan nem tudta egy ilyen ember visszafizetni a tartozását? Hogy történhetett, hogy 1910-ben csak nagylelkű adományozók révén menekült meg a csődtől?

A válasz a történelemben és a furcsa szerzői jogi törvényekben rejlik. Amikor Sibelius komponálni kezdett Finnország a cári orosz birodalom része volt, és Oroszország nem csatlakozott a nemzetközi szerzői jogi egyezményhez. Ezért – a fellépti díjakat nem számítva (Sibelius gyakorta vezényelt) – bevételei a zeneműkiadóknak eladott kompozícióiból származtak, melyek tulajdonjogáról egyszer s mindenkorra lemondott. 1905-ben, például, a berlini Robert Lienauval⁶ „négy nagyobb műre” kötött szerződés összegének első részlete az Aino tervezte szauna következő évi felépítését fedezte. Finnország 1919-ben függetlenné vált Oroszországtól, de csak 1928-ban csatlakozott a Berni Szerzői Jogi Egyezményhez, amikor Sibelius már nem komponált többé.

És kétségtelen, hogy visszamenőleg nem igényelhető jogdíj azért, amit egy fix összegért végleg eladtál. Vegyük a legkirívóbb példát: Sibelius a *Kuolema*⁷ kísérőzenéjének részeként 1903-ban megírta a *Szomorú keringőt*. A következő évben két átiratot készített belőle, s egyösszegű szerződéssel – akkori jó áron – pénzzé tette őket. Csakhogy azóta a *Szomorú keringő* világhírű lett, és megannyi kottaértékesítése, előadása, felvétele, sugárzása után egy fityng sem jutott Sibeliusnak. Adományok, nemzeti gyűjtemények és egy időközben megítélt állami életjáradék révén maradt talpon. 1912-ben még az emigrálás gondolata is felvetődött benne, mire az állam megemelte

járadéka összegét, és a sajtó megkönnyebbülve röpítette szét a hírt: „Jean Sibelius Finnországban marad!” 1927-ben 62 éves korában került egyenesbe, és halálakor már igen gazdagnak számított.

Van valami hősies azokban az alkotókban, akik a némaságot 10 választják, amikor könnyebb volna jövedelmező falatkákkal táplálni a lelkes közönséget. Sibelius évekig küzdött *Nyolcadik szimfóniájával*. Folyton a készütségi fokáról faggatták, karmesterek és koncertszervezők ízelítőért könyörögtek belőle. Mindig elhárította őket. Némelyek úgy vélték, hogy az évtizedek során, miközben dolgozott rajta, csupán egyetlen tételét fejezte be. Sibelius úgy nyilatkozott, hogy már többször is befejezte – bár talán csak fejben.

Mindenesetre valamikor az 1940-es évek elején a *Nyolcadik* vázlateait és egy sor egyéb, befejezetlen és (szerinte) nem kielégítő műve kéziratát egy ruháskosárba gyűjtötte, bevitte az ebédlőbe, s Aino segítségével nekifogott eltüntetni őket a kályhában. Egy idő után Aino nem bírta a látványt, és kiment a szobából, így később nem tudta megmondani, hogy mi semmisült meg. De arra emlékezett, hogy ezután a férje „nyugodtabb és derűtátóbb lett, harmonikus időszak következett”.

A helyi tégláégetők készítette vaskos és rusztikus kályha fényes zöld mázat kapott (Sibelius színeknek érzékelte az egyes hangnemeket: az F-dúr zöld volt, a D-dúr sárga). Hogy lássam, pontosan hol lett hamuvá a sok kiadatlan zene, lehajoltam kinyitni a kis acélajtót. De le volt csavarozva, és mint kiderült, nem kegyeletből, hanem mert Aino özvegysége alatt villanyfűtésűvé alakították át a kályhát.

Elektromosság táplálta azt a politúros diófadobozba zárt rádiós lemezjátszót is, melyet az 1950-es évek elején a Philips vezérigazgatója ajánlékozott Sibeliusnak. A cég utolsó ilyenfajta sorozatának egyik darabja volt, és általa jutott el a zene a 30 évre elnémult komponistához Berlinből, Londonból, Párizsból és New York-ból. Vagy mindössze 40 km távolságból: Sibelius a halálos ágyán feküdt, amikor 1957. szeptember 20-án épp az *Ötödik szimfóniáját* játszotta a Helsink-i Szimfonikus Zenekar Malcolm Sargent⁸ vezényletével. A koncertet, természetesen, közvetítette a Finn Rádió, és Aino később felidézte: remélve, hogy a férje eszméletre tér zenéje hallatán, kísértést érzett bekapcsolni a készüléket, de végül úgy döntött, mégse teszi.

Utolsó évében Sibelius ezt a bejegyzést tette naplójába: „Mindig a hatyúkon jár az eszem; magasztosságot kölcsönöznek az életnek. Furcsa, hogy a világon semmi – sem a képzőművészetben, sem az irodalomban, sem a zenében – nem hat rám olyan erősen, mint az itteni hatyúk, darvak és vadludak. Az ő ismétlődő megjelenésük és távozásuk.”

Aki ma kiáll Aniola telkére, nagyobb valószínűséggel hallja a közeli út forgalmának zaját, mint az elhúzó vadmadarak rikoltását és gágogását.

A hely mégis őrzi varázsát, itt egymásba fonódik magas művészet és köznapi élet, zenei hírnév és almapucoló, ihletett hangok és végső csend.

Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály

11

- ¹ Sibelius, Jean (1865–1957) finn zeneszerző. Határvidéki svéd családban született, a Johan nevet kapta. Otthon Jannénak becézték, amit még tanulmányai idején a francia Jean alakra változtatott. *Finlandia* című szimfonikus költeménye, melyet az orosz cári elnyomás ellen írt (és emiatt sokáig csak alternatív címekkel adhattak elő), a finnek második nemzeti himnuszává lett. A *Kalevala* mellett több finn legendát megzenésített. Egyéni felépítésű, introspektív szimfóniai különleges értékei a világ zeneirodalmának.
- ² Rossini, Gioachino (1792–1868) olasz zeneszerző, fő művei révén – *Olasz nő Algírban*, *A sevillai borbély*, *Hamupipőke*, *A tolvaj szarka*, *Semiramis*, *Tell Vilmos* – az opera műfajának kiemelkedő komponistája.
- ³ tournedos Rossini: bélszínjava libamájjal
- ⁴ *Óregkori vétkes (Péchés de vieillesse)* Rossini önironikusan e gyűjtőnéven emlegetett 165 rövid kompozíciója. 1857–68 között Párizsban keletkeztek, posztumusz összkiadásuk 14 kötetbe rendezte őket.
- ⁵ Constant Lambert (1905–1951) brit zeneszerző, karmester és író. A Royal Ballet Co. alapítója és zeneigazgatója.
- ⁶ Robert Lienau (1838–1920) jelentős német zeneműkiadó, többek között Berg, Bruckner, Godowsky és Sibelius kompozícióit publikálta.
- ⁷ *Kuolema* [finn: halál]: Arvid Järnefelt színműve, melyhez Sibelius 4 tételből álló kísérezene-t írt. Ezek egyike a *Szomorú keringő (Valse triste)*, mely maig a legismertebb műve. Sibelius a drámaíró hűgát vette feleségül.
- ⁸ Malcolm Sargent (1895–1967) nemzetközileg elismert angol karmester, orgonista és zeneszerző. A Londoni Filharmonikusok egyik alapítója, jelentős angol zenekarok vezetője.

Új Forrás 2023/8 – Julian Barnes: Sibelius csejtje

